

Kookurenční databanka CCDB jako nástroj kontrastivní analýzy a překladu z češtiny do němčiny*

Věra Kloudová – Martin Šemelík (Praha)

THE CO-OCCURRENCE DATABASE CCDB AS A CORPUS-LINGUISTIC TOOL FOR CONTRASTIVE ANALYSIS AND FOR TRANSLATION FROM CZECH INTO GERMAN

The paper deals with the possibilities of the co-occurrence database CCDB for translation from Czech into German. The analysis is carried out on two practical examples (*rukopis* and *opačný*) which are difficult for translators as there is no proper German or Czech-German dictionary that would include collocations based on language use. These collocations would help in many cases more than a (often too vague) general description of the meaning or a list of lexicographic synonyms. That is why this paper offers a combination of two approaches: a dictionary search combined with a CCDB analysis which can reveal tendencies in language use.

KEYWORDS

co-occurrence analysis, corpus linguistics, CCDB, contrastive study, translation, contextual function, Czech, German

KLÍČOVÁ SLOVA

kookurenční analýza, korpusová lingvistika, CCDB, kontrastivní studie, překlad, kontextová funkce, čeština, němčina

1. ÚVODEM

Kookurenční databanka CCDB (<http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>, název je zkratkou anglického *Cooccurrence DataBase*) provozovaná oddělením Korpusové lingvistiky v Ústavu pro německý jazyk v Mannheimu patří ke korpusovým nástrojům, jež jsou v současné době hojně využívány pro zkoumání německého jazyka. Jejím účelem je napomáhat rozboru a interpretaci jazykových struktur především na základě tzv. kookurenčních profilů¹ a jejich vzájemné podobnosti. Jedním z cílů jejího

---

* Tento příspěvek je výstupem projektu Grantové agentury UK č. 566912 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

1 Kookurenčním profilem rozumíme souhrn všech kvantitativních výsledků kookurenční analýzy zkoumaného objektu (lexému, slovního spojení apod.). Jako takový pak představuje tzv. kondenzát úzu (srov. Belica, 2011). Poskytuje tak informaci jak o syntagmatickém, tak paradigmatickém zapojení zkoumané jednotky do jazykového úzu: „Es erfasst sowohl dominante Wortverbindungsstrukturen wie auch subtile Varianzphänomene im lokalen lexikalischen Kontext des analysierten Objektes, und bietet dadurch eine detaillierte Auskunft über die syntagmatische und paradigmatische Einbettung des Objekts im Sprachgebrauch aus präferenzrelationaler Sicht.“ (Belica, 2011, s. 5)

vytváření je koncipování vědecky koherentní metodiky, jež napomáhá systematicky odkrývat jazykové struktury, které se vyskytují v jazykovém úzu, byť „pouze“ jako tzv. emergentní (srov. Belica, 2011). Takové struktury je pak možno inventarizovat, interpretovat i teoreticky popsat. Celkem se jedná o kookurenční profily k cca 220 000 různých lemmat, jež vznikly na základě korpusu současného psaného německého jazyka o asi 2,2 miliardách textových slov. Databáze obsahuje ke každému lemmatu výsledky až pěti různých kookurenčních analýz, jež jsou hierarchizovány na základě podobných užití; pro každé lemma a analýzu je k dispozici až 100 000 příkladů (srov.: <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>, 10. 12. 2012).

Jak její autor Cyril Belica z IDS Mannheim dále uvádí, výzkum se soustředí především na sémantickou blízkost a podobnost kookurenčních profilů a tzv. kvazisynonymii (Quasisynonymie), projevující se hlavně na rovině vztahů mezi tzv. globálními kontexty. Cílem analýzy tohoto jazykového materiálu je odhalení možných struktur, zákonitostí, vlastností a funkcí jazyka (srov.: <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>, 10. 12. 2012).

U nás v poslední době vzniklo hned několik studií využívajících data této kookurenční databanky — ať už se jedná o výzkum v oblasti slovtvorby (např. Šemelík — Vachková, 2011), lexikografie (Čonosová — Marková — Šemelík, 2011) nebo lexikálních vztahů, obzvláště synonymie (Marková, 2012). Z velké části se však jednalo o výzkum v rámci jednoho jazyka, tj. němčiny, kdy se kontrastivní hledisko s češtinou uplatňovalo až v některém z dalších kroků analýzy, nikoli na základě CCDB (např. pomocí paralelního korpusu InterCorp, <http://www.korpus.cz/intercorp/>), a to především z hlediska lexikografie.

Tato krátká studie chce ukázat, že kookurenční databanky CCDB lze využít nejen v rámci bádání v jednojazyčném prostředí, příp. při práci lexikografické, ale i při práci kontrastivní² a především překladatelské. Cílem předkládané stati je ilustrovat, jak lze v praxi postupovat při překladu asymetrických vztahů ekvivalence mezi češtinou a němčinou³ a jak je možné při překladu využít CCDB, a zároveň poukázat na možnosti a především meze slovníkové rešerše.⁴ Vzhledem k jednojazyčnému charakteru kookurenční databanky nebyla kontrastivní práce s jejími daty dosud příliš tematizována.

Možnosti, které kookurenční databanka v tomto směru nabízí, zde budou ukázány na dvou příkladových analýzách; lze říci, že takový přístup těžší jak z lingvistických, tak z translátologických poznatků. Nutným předpokladem pro takovou rešerši je samozřejmě dostatečně hluboká znalost obou jazyků a konkrétně formulovaný dotaz spjatý s určitou mírou očekávání.⁵ (Míra očekávání je dána z velké části určitým „předvěděním“ překladatele, ať už se jedná o vlastní zkušenost nebo předchozí rešerši ve slovníku.)

2 Termínem *kontrastivní* je zde míněn postup srovnávací, tj. beroucí v potaz jak rozdíly, tak shody mezi jazyky.

3 Detailnější propracovanou metodologii rozlišování blízkých synonym v němčině včetně využití dat z CCDB viz Marková (2012).

4 Pro jazykový pár čeština — němčina na našem trhu neexistuje moderní slovník, který by splňoval požadavky na kvalitní překladatelskou práci; proto je nutné využívat i dalších pomůcek, jež hledaný ekvivalent snáze odhalí. V budoucnu by takový úkol měl splnit Velký německo-český akademický slovník vznikající pod vedením Marie Vachkové z ÚGS FF UK.

5 Tato metoda kookurenční analýzy, jež vznikla za účelem zkoumání německého jazyka a jejímž autorem je Cyril Belica z IDS Mannheim, by měla snad být v budoucnosti využitelná

Někdy je pro rychlý přehled o kontextové zapojitelnosti daného slova využíván celý internet — podobné rešerše nejsou ale vždy spolehlivé, často se objevuje např. nekonsistence ve frekvenčních údajích nalezených dokladů při hledání přes Google apod. (srov. např. Eu, 2008). Data v kookurenční databance jsou v tomto směru spolehlivá (tj. určená přímo pro zkoumání jazyka), i když je samozřejmě třeba mít na paměti omezené možnosti korpusových nástrojů obecně.

2. POMOC PŘI PŘEKladU: DOSTUPNÉ SLOVNÍKY VS. CCDB

Jednou z možných fází procesu překládání je slovníková rešerše. Slovníky dostupné v současné době na našem trhu — ať už dvojjazyčné česko-německé a německo-české nebo jednojazyčné německé — ne vždy splní svou funkci v těch nejdůležitějších bodech, pro které je překladatel chce využít, a sice často pokulhávají a) v dostatečném rozlišení významových nuancí mezi dvěma (či vícero) lexikálními jednotkami (alespoň zdánlivě) podobného významu, jež má překladatel na výběr, b) ve vhodném zpracování zapojitelnosti daných lexémů do kontextu, tj. jejich kolokability, a v uvádění dostatečného množství kolokací, v nichž se dané lexikální jednotky ponejvíce vyskytují a jež nejlépe dokreslují základní popis významu.

Vybrané příklady analýz v CCDB se zabývají lexikálními jednotkami, jež představují systémové ekvivalenty překládaného slova. Ty se ovšem liší především svým užitím v jistém, specifickém kontextu. Dále budou zmíněny situace, kdy je třeba se vypořádat s asymetrií mezi dvojicí (příp. trojicí) jednotek v jazyce výchozím a v jazyce cílovém. Pro účely naší ukázky byly vybrány dvě problematické situace při překladu z češtiny do němčiny:⁶

První z nich představuje české slovo⁷ *rukopis*; to má v němčině dva systémové ekvivalenty: (e) *Handschrift* a (s) *Manuskript*. Vedle *rukopisu* se vyskytuje samozřejmě i české slovo *manuskript* — jak ale bude ukázáno níže, vztahy mezi těmito dvěma dvojicemi nejsou v žádném ohledu symetrické.

Druhým případem je adjektivum opačný; ve významové struktuře a v kolokačních vlastnostech tomuto významu odpovídající německé trojice *gegensätzlich*, *gegenteilig* a *entgegengesetzt* však existují jisté rozdíly.

i pro data z Českého národního korpusu. Německo-české kontrastování by se tak mohlo opřít o další možnosti, jež by jistě ocenili nejen lingvisté, lexikografové a překladatelé, ale i studenti příslušných oborů i zájemci z širší veřejnosti.

6 Oba zde uváděné příklady vycházejí z překladatelské praxe V. Kloudové, a sice z překladu dvou historických textů z češtiny do němčiny; s vědomím toho, že překlad (nejen) těchto dvou konkrétních slov by mohl činit problém, a toho, že slovníkové údaje pokulhávají za reálným územ, využili autoři této zkušenosti a chtějí ilustrovat možný postup při hledání ekvivalentu. Zároveň chtějí přispět i k praxi lexikografické, a sice vypracováním příslušných hesel (byť v opačném směru, kdy je čeština jazykem cílovým) pro vznikající Velký německo-český akademický slovník (viz pozn. 3).

7 V souladu s koncepcí významu oddělení korpusové lingvistiky IDS Mannheim se v této studii držíme sice na první pohled vágního, ale pro danou problematiku nejvýstižnějšího termínu *slovo* (srov. Belica, 2011).

2.1 SUBSTANTIVUM *RUKOPIS*

Substantivum *rukopis* má v češtině následující významy (dle SSJČ):

rukopis, -u m. (6. j. -e, -u) 1. způsob psaní charakteristický pro jedince, to, co je rukou urč. jedince napsáno; písmo 2: mít pěkný, úhledný, nečitelný r.; poznat něčí r.; výtv. osobitý styl, technika urč. malíře, řidč. sochaře 2. **podoba slovesného n. jiného díla, textu jako podklad pro tisk**; toto stadium slovesného díla (zkr. rkp.): r. románu, úvodníku, slovníku; odevzdat do tiskárny r. psaný strojem; posuzovat r. díla; provést změny v r-e 3. stará psaná literární památka, zvl. z doby před vynalezením tisku (**zkr. rkp.): vzácný středověký r.; katalog r-ů univerzitní knihovny**; liter. Hradecký r., R. hradecký staročeská památka ze 14. stol. obsahující veršované skladby; R. královédvorský, Královédvorský r. (zkr. RK), R. zelenohorský, Zelenohorský r. (zkr. RZ), Rukopisy (zkr. RKZ) podvržené, domněle staročeské památky ze zač. 19. stol.; boj o R-y; --- zdrob. *-pisek (Preis.), expr. *-pejsek (Herrm.), -sku m. (6. mn. -scích); -pisný (*-pisní Klicp.) příd. 1. psaný rukou: r-é poznámky (v knize); r-é noty; r-é umění pěstované v středověkých klášterích umění psát (rukopisy) 2. k rukopis 2, 3: r-á pozůstalost; r-é kancionály; r-é oddělení knihovny kde jsou uloženy staré rukopisy; r-é boje týkající se pravosti Rukopisů; --- přísl. -pisně: zř. psát r. rukou; řidč. r. zachovaná památka v rukopise; r. šířený spis; *-pisový příd. k 3: otázka r-á (Herb.) Rukopisů

Kromě *rukopisu* je doložen i *manuskript* s následujícím významem (dle SSJČ):

manuskript, -u m. (6. j. -u) (z lat.) poněk. zast. **rukopis**: vzácný m.; středověké m-y

Z údajů v SSJČ vyplývá, že *rukopis* vystihuje tři základní významy, všechny bohatě doložené; *manuskript* by dle slovníkových údajů měl vystihovat totéž, ovšem stylistické značení ukazuje na poněkud zastaralé užití. Uvedené příklady u tohoto hesla ovšem vystihují pouze význam č. 3.

Při překladu do němčiny mámek dispozici podobnou dvojici tvořenou jednak domácím slovem *Handschrift*, jednak přejatým *Manuskript*. Pro porovnání této dvojice lze nahlédnout do jednojazyčného německého slovníku *Deutsches Universalwörterbuch* (DUW):

Hand|schrift, die [mhd. hantschrift, auch = eigenhändige Unterschrift]: **1.** die einem Menschen eigene, für ihn charakteristische Schrift, die er, mit der Hand schreibend, hervorbringt: eine gestochene, steile, [un]leserliche, ausgeschriebene H. haben; seine H. ist schwer zu entziffern; ***eine gute, kräftige H. haben/schreiben** (ugs.; beim Austeilen von Schlägen hart zuschlagen): der Junge hatte Angst vor den Schlägen, denn sein Vater schrieb eine kräftige H. **2.** charakteristisches Gepräge, das jmd. seinen [künstlerischen] Hervorbringungen, seinen Taten aufgrund seiner persönlichen Eigenart verleiht: das Werk trägt die H. des Künstlers; die Laubeneinbrüche trugen alle ein und dieselbe H. **3.** handgeschriebener Text aus der Zeit vor der Erfindung des Buchdrucks, bes. aus der Zeit des Mittelalters: eine wertvolle alte H.; eine H. aus dem 14. Jahrhundert; Abk.: Hs. (Pl.: Hss.).

Ma|nu|skript, das; -[e]s, -e [mlat. Manuscriptum = eigenhändig Geschriebenes, zu lat. Manus = Hand u. scriptum, 2. Part. von: scribere = schreiben]: **1. a)** *Niederschrift eines literarischen, wissenschaftlichen o. ä. Textes als Vorlage für den Setzer*: ein fertiges M.; das M. überarbeiten; Abk.: Ms. od. Mskr., Pl.: Mss.; **b)** *vollständige od. stichwortartige Ausarbeitung eines Vortrags, einer Vorlesung, Rede u. Ä.*: ohne M. sprechen; Abk.: Ms. od. Mskr., Pl.: Mss. **2.** *Handschrift, handgeschriebenes [u. kunstvoll ausgemaltes] Buch der Antike u. des Mittelalters*: ein M. aus dem 13. Jh.

Jak je vidět z údajů ve slovníku DUW, oba ekvivalenty v němčině mají poněkud jiný charakter. Význam č. 1 u hesla *Handschrift* se víceméně překrývá s prvním významem u českého rukopisu, přičemž význam č. 2 u německého hesla spadá pod význam č. 1 u hesla českého. Význam č. 3 se v obou heslech opět překrývá. Druhý uváděný význam českého hesla je však uveden pouze u německého hesla *Manuskript* (č. 1). A konečně druhý význam hesla *Manuskript* je dle DUW totožný s významem č. 3 u hesla *Handschrift*, což je zde sugerováno jednak užitím tohoto synonyma v heslové stati, jednak podobným vysvětlením významu u obou hesel, a hlavně uvedeným příkladem.⁸

Pokud se zaměříme pouze na význam *rukopisu* jako „staré psané literární památky“, dojdeme nutně k tomuto závěru: ze slovníku vyplývá, že *Handschrift* i *Manuskript* lze použít v tomto významu neomezeně jako synonyma, jelikož slovníkové údaje nepřinášejí bližší vysvětlení, příp. distinkci významu na základě příkladů, resp. kolokací.

Následuje konzultace se slovníkem česko-německým: ve slovníku Siebenschneidner (SIEB) nalezneme pod heslem *rukopis* jako obecný ekvivalent *Handschrift*; v heslové stati se pak pro druhý význam (*rukopis* jako jedna z fází vzniku díla) uvádí ještě *Manuskript*:

e Handschrift (-, -en) I. čitelný, nečitelný r. *eine leserliche, unleserliche Handschrift [...]*
II. s *Manuskript* [...]; r. románu, partitury s *Manuskript des Romans, der Partitur; [...]*.

Kromě těchto dvou významů není v SIEB uvedený žádný jiný; následují však příklady, jež dokládají význam „staré psané literární památky“:

R. královédvorský *e Königinhofer Handschrift*; R. zelenohorský *e Grünberger Handschrift*; sbírka rukopisů *e Handschriftensammlung; [...]*.

Z těchto příkladů již jednoznačněji vyplývá, že *rukopisu* jako „staré psané literární památce“ spíše odpovídá německý ekvivalent *Handschrift*; avšak otázkou zůstává, z jakého důvodu není tento význam uveden jako samostatný. V heslové stati nenalezneme však ani příklad k významu „charakteristický rukopis“ (neznačený podvýznam u významu č. 1 v SSJČ, význam č. 2 v DUW).

Pro srovnání s těmito údaji následují data vygenerovaná z kookurenční databanky CCDB, kde samozřejmě nelze očekávat žádnou strukturaci významu, nýbrž jednotlivá užití z doložených výskytů, jež jsou seřazeny podle hodnoty LLR (log likelihood ratio),

⁸ Na problematiku využívání lexikografických synonym zvláště u abstrakt v jednojazyčném slovníku poukázala např. Vachková (2009), jež využití kookurenčních profilů v lexikografické práci též prosazuje (ibidem, 85).

je třeba abstrahovat. Tabulka 1 ukazuje 20 nejčastějších výskytů slova *Handschrift* s příslušným kolokátorem (analýza byla provedena bez lematizace) a příkladem:

	LLR	Základní kolokátor	Příkladová věta/fráze/kolokace
1	9175	trägt	Das Wahlprogramm trägt eindeutig die Handschrift Clintons.
2	4287	tragen	Fotos, die Hamanns unverwechselbare Handschrift tragen
3	3272	eigene	war ich gezwungen, eine eigene Handschrift zu entwickeln
4	1942	trage	die neue Verfassung trage die Handschrift der einstigen DDR-Partei
5	1711	persönliche	seine ganz persönliche musikalische Handschrift
6	1566	unverwechselbare	die unverwechselbare persönliche Handschrift ihrer Urheber
7	1518	erkennen	Die jeweilige Handschrift ist klar zu erkennen
8	1385	unverkennbar	und doch ist seine Handschrift unverkennbar
9	1367	deutlich	Der Stil seiner Handschrift ist deutlich.
10	1322	sozialdemokratische	eine „klar sozialdemokratische Handschrift erkennbar“ ist
11	1172	eindeutig	Unser Spiel trägt eindeutig seine Handschrift.
12	1126	Drucke	äußerst wertvolle Handschriften und Drucke
13	1079	mittelalterlichen	eine Sammlung von mittelalterlichen Handschriften in der Handschriftenabteilung
14	1079	Trainers	Die Handschrift des Trainers ist erkennbar
15	1017	liberale	Aber das Ziel ist, eine liberale Handschrift in diesem Land zu hinterlassen.
16	1015	mittelalterliche	100 kostbarste mittelalterliche Handschriften sowie zahlreiche Bücher
17	980	Inkunabeln	145.000 Bände, darunter 1400 Handschriften und rund 900 Inkunabeln
18	968	erkennbar	Eine Handschrift war schwer erkennbar.
19	865	illuminierter	die illuminierte lateinische Handschrift eines Sarum Missal
20	856	Bücher	Speicher für Handschriften und alte, seltene Bücher

TABULKA 1: *Handschrift*: kookurenční analýza CCDB (11. 12. 2012)

Z tabulky jasně plyne, v jakých kookurenčních se *Handschrift* v CCDB vyskytuje nejčastěji: převládají ustálená spojení se slovesem *tragen* a specifickým adjektivem (např. *eigen*, *persönlich*, *unverwechselbar*, *unverkennbar*), která by dle DUW spadala pod význam č. 2, v SIEB je však vůbec nenajdeme. V tabulce se jedná se o výskyty č. 1-11 a 14, 15, 18, tj. 70 % případů.

Oba uvedené příklady pod tímto významem v DUW sice sloveso *tragen* obsahují, vzhledem k ustálenosti spojení by ale zřejmě stálo zato tuto kolokaci vystihnout lépe.

Uvedená adjektiva se ve slovníkových příkladech nevyskytují vůbec. Ostatní příklady (č. 12, 13, 16, 17, 19, 20, celkem 30 % případů) se týkají významu č. 3 v DUW; tento význam je v SIEB zastoupen pouze příkladově, nikoli strukturně, jak bylo uvedeno výše — v žádném z konzultovaných slovníků však opět nenalezneme zde uvedené nejčastější kolokace. Významy č. 1 v SIEB a DUW se naopak nevyskytují v analyzovaném vzorku dokladů z CCDB.

Pro srovnání byla provedena kookurenční analýza slova *Manuskript*, již přináší tabulka 2 (opět se jedná o prvních 20 clusterů).

	LLR	Základní kolokátor	Příkladová věta/fráze/kolokace
1	1500	Briefe	Tagebücher, Briefe und Manuskripte in stets druckreifer Perfektion
2	1261	unveröffentlichten	Leseabend mit unveröffentlichten Manuskripten
3	1157	Bücher	unaufgefordert eingesandte Manuskripte, Bilder und Bücher
4	959	unverlangt	unverlangt eingesandte Manuskripte und Fotos
5	890	Seiten	ein 312 Seiten starkes Manuskript
6	785	u veröffentlichte	u veröffentlichte und noch nicht fertiggestellte Manuskripte
7	707	Verlag	dass der Verlag bald viele Manuskripte zugeschickt bekam
8	578	Büchern	seine Sammlung von Büchern und Manuskripten
9	570	unveröffentlichtes	ein bisher unveröffentlichtes Manuskript von Stefan Zweig
10	553	eingesandte	unverlangt eingesandte Manuskripte
11	529	Briefen	lange Vitrine mit Briefen, Manuskripten und Erstaussagen
12	515	Verleger	bot dem prominenten Verleger ein Manuskript an
13	501	Romans	das handschriftliche Manuskript des Romans
14	489	Verlage	Ihr Manuskript schickte sie an drei Verlage
15	476	Autoren	über tausend Manuskripte von unbekanntem Autoren
16	474	gelesen	Für die Veröffentlichung wird jedes Manuskript sorgfältig gelesen.
17	425	Nachlass	die in seinem Nachlaß befindlichen Manuskripte
18	418	Notizen	Der Bestand enthält ungedruckte Manuskripte, Notizen, Pässe, Verträge
19	412	las	Ich war geschockt, als ich das Manuskript las
20	391	handschriftlichen	Faksimile aus dem handschriftlichen Manuskript

TABULKA 2: *Manuskript*: kookurenční analýza CCDB (11. 12. 2012)

Všechny uvedené výskyty (tj. 100 % případů) bez výjimky odpovídají významu č. 1 v DUW a č. 2 v SIEB.

Už první přehlednutí uvedených kookurencí velmi snadno napoví, jak vypadá distribuce významů těchto dvou zkoumaných lexémů. Při jednojazyčné analýze by tato dvojice byla zřejmě bez problémů identifikovatelná a rozlišitelná, neboť každý má svůj specifický kontext a jako blízká synonyma nefungují (a ani např. v německém synonymickém slovníku *Duden — Sinn- und Sachverwandte Wörter* se tato dvě slova jako synonyma nevyskytují); teprve při překladu z češtiny se ukazuje, na co je třeba si dát pozor. Slovníková rešerše je nápomocná jen částečně; dvojjazyčný slovník SIEB postrádá strukturaci významu plynoucí z úzu a nejasně popisuje vztah mezi oběma prvky zkoumané dvojice; slovník jednojazyčný (DUW) neobsahuje nejčastější kolokace, resp. ustálená spojení a mylně obě slova prezentuje v jednom z významů jako synonyma. Až kookurenční analýza ukáže, a) jak jsou významy distribuovány a b) jaké typické kolokátory se v jednotlivých významech vyskytují. Až tento krok pomůže překladateli při jednoznačné detekci významů.

2.2. ADJEKTIVUM OPAČNÝ

Další ukázkou je překlad adjektiva opačný, které má dle SSJČ následující dva významy:

opačný příd. k opak 1. ležící, jsoucí na protější straně, na druhém konci něčeho; protilehlý, protější, obrácený: o. konec lesa; podívala se na o-ou stranu; poslal ho o-m směrem; dva o-é póly (Hál.); zool. tenkozobec o. 2. jsoucí protikladem, protivou, opakem něčemu, naprosto odlišný; protichůdný: o-é tábory; o-é mínění, stanovisko diametrální; o. smysl, význam; výsledek je o. obrácený; být v o-ém poměru; mat. o-é číslo záporné vůči kladnému; --- přisl. opačně obráceně; naopak: to musíte jít o.; je tomu právě o.; --- podst. opačnost, -i ž.

Pro tuto analýzu bude stěžejní význam č. 2, kterému v němčině odpovídají adjektiva *gegensätzlich* nebo *gegenteilig*, také *entgegengesetzt*; slovníkové údaje z DUW jsou uvedeny níže.

ge|gen|sätz|lich <Adj.>: *einen Gegensatz (1) bildend; völlig verschieden; einander widerstreitend, (formal od. inhaltlich) unvereinbar: -e Meinungen, Auffassungen; sie sind sehr, total g. veranlagt.*

ge|gen|teil|ig <Adj.>: *das Gegenteil bildend, ausdrückend; entgegengesetzt: er ist -er Ansicht; das Gericht hat g. (im entgegengesetzten Sinn) entschieden.*

Pro úplnost je zde otištěna i stať k heslu *entgegengesetzt*, jehož druhý význam též odpovídá hledanému českému slovu; hlavním argumentem je uvedení obou předešlých ekvivalentů u druhého významu jako lexikografických synonym:

ent|ge|gen|ge|setzt <Adj.>: **1. a)** *in umgekehrter Richtung liegend, gegenüberliegend: er wohnt am -en Ende der Stadt; b)* *umgekehrt: in die -e Richtung gehen. 2. gegensätzlich, gegenteilig; konträr: -er Meinung sein; sich e. verhalten.*

V SIEB u hesla opačný nalezneme jen jeden význam, nepočítáme-li adverbiální opačně, které zde neuvádíme:

I. *entgegengesetzt, umgekehrt, verkehrt, Gegen...*; -ý návrh *r Gegenantrag*, *r Gegenvorschlag*; -á strana *e verkehrte Seite*; á výpověď *e Gegenaussage*; jsem -ého mínění, názoru *ich bin entgegengesetzter Meinung, gegenteiliger Ansicht*; odešel -ým směrem *er entfernte sich in der entgegengesetzten Richtung*; v -ém případě *im entgegengesetzten Fall, entgegengesetztenfalls*⁹¹⁰

V překladovém slovníku tedy nalezneme výše zmíněný ekvivalent *entgegengesetzt*, vedle něho další tři varianty; *gegensätzlich* nebo *gegenteilig* mezi nimi nenajdeme — až na jeden přeložený příklad, kde figuruje *gegenteilig* zřejmě jako plně synonymní s *entgegengesetzt*. Na první pohled je ovšem překvapující, že význam není dělen podobným způsobem, jako tomu bylo v obou předešlých jednojazyčných slovnících, a není tudíž zcela jasné, jaký vztah jednotlivé ekvivalenty mezi sebou mají — a hlavně jak se liší jejich kolokabilita.

Proto se nabízí nahlédnout do kookurenční databanky CCDB — pro úplnost a srovnání uvádíme údaje pro všechny tři zmíněné ekvivalenty, jež při překladu připadají v úvahu: *entgegengesetzt*, *gegensätzlich* a *gegenteilig*:

	LLR	Základní kolokátor	Příkladová věta/fráze/kolokace
1	21281	Richtung	Einbahnstraßen werden von Radfahrern in entgegengesetzter Richtung befahren
2	9854	diametral	Partner mit diametral entgegengesetzten Interessen
3	3922	genau	genau den entgegengesetzten Weg beschreiten
4	2996	Richtungen	in zwei entgegengesetzte Richtungen weisen
5	1428	Weg	den entgegengesetzten Weg einschlagen
6	1340	Widerstand	massiver Widerstand entgegengesetzt werden ⁹
7	1120	völlig	völlig entgegengesetzte Positionen vertreten
8	1072	zwei	zwei entgegengesetzte Pole
9	934	werden	Dem sollte nichts entgegengesetzt werden. ¹⁰
10	833	Seite	auf der entgegengesetzten Seite des Spektrums
11	744	Positionen	diametral entgegengesetzte juristische Positionen vertreten
12	681	Fahrrichtung	den Radweg in entgegengesetzter Fahrtrichtung benutzen
13	614	Diametral	Diametral entgegengesetzte Interessen
14	529	Enden	an den entgegengesetzten Enden der Säule
15	501	Ende	am entgegengesetzten Ende des Spektrums
16	394	Pole	zwei entgegengesetzte Pole im politischen System
17	391	Meinung	die entgegengesetzte Meinung vertreten
18	384	Trend	Der Trend läuft genau in die entgegengesetzte Richtung.
19	358	Interessen	entgegengesetzte Interessen verfolgen
20	341	Position	die entgegengesetzte Position vertreten

TABULKA 3: *entgegengesetzt*: kookurenční analýza CCDB (27. 12. 2012)

¹⁹ Tento výskyt ve skutečnosti spadá pod sloveso *entgegensetzen*.

¹⁰ Viz pozn. č. 7.

Adjektivum *entgegenesetzt* se i dle CCDB vyskytuje v obou v DUW uvedených významech. Dle LLR zcela převládá první kolokace (*Richtung*, s hodnotou 21281), odpovídající významu č. 1 — sem spadají i kolokace č. 3, 4, 5, 10, 12, 14, 15, 16, 18). Zbývající spojení (až na uvedené výskyty slovesa *entgegensetzen*) pak lze chápat jako doklady pro význam č. 2 (kolokace č. 2, 7, 8, 11, 13, 17, 19, 20). Vzhledem k tomu, že v SIEB není význam dělen a jako hlavní ekvivalent je uveden právě tento lexém, uvedený slovníkový údaj překladateli nepomůže.

Následující dvě tabulky 4 a 5 shrnují hlavní kolokátory adjektiv *gegensätzlich* a *gegenteilig*. SIEB uvádí jen druhé z nich, a sice pouze v příkladu, nikoli jako systémový ekvivalent; dle DUW jsou považována za synonymní.

	LLR	Základní kolokátor	Příkladová věta/fráze/kolokace
1	6339	Positionen	völlig gegensätzliche Positionen [...] vertreten
2	3314	zwei	zwischen zwei gegensätzlichen Mächten
3	2901	Interessen	ein Kampf zwischen gegensätzlichen Interessen
4	2786	Standpunkte	Parteien, die in vielen Fragen gegensätzliche Standpunkte vertreten
5	2471	völlig	völlig gegensätzliche Schlussfolgerung
6	2239	Auffassungen	unterschiedliche, gar gegensätzliche Auffassungen vertreten
7	1821	Meinungen	Im Wahlkampf prallten jetzt gegensätzliche Meinungen aufeinander.
8	1202	Charaktere	Lebensphilosophie zweier gegensätzlicher Charaktere
9	888	Ansichten	Konflikte wegen gegensätzlichen Ansichten
10	856	sehr	teilweise sehr gegensätzliche Vorstellungen
11	753	zweier	die Geschichte zweier charakterlich gegensätzlicher Schwestern
12	679	Reaktionen	[...] hat oft sehr gegensätzliche Reaktionen ausgelöst
13	649	Meinung	[...] vertritt in diesem Punkt eine gegensätzliche Meinung
14	634	scheinbar	Elemente aus scheinbar so gegensätzlichen Welten
15	582	Aussagen	gegensätzliche Aussagen über [...]
16	549	Welten	extrem gegensätzliche Welten
17	529	extrem	die bisher extrem gegensätzlichen Positionen in der EU
18	526	Standpunkten	Mittelweg zwischen den bisherigen, gegensätzlichen Standpunkten
19	505	Vorstellungen	Dies scheiterte jedoch an den gegensätzlichen Vorstellungen [...]
20	496	höchst	höchst gegensätzliche Eindrücke

TABULKA 4: *gegensätzlich*: kookurenční analýza CCDB (27. 12. 2012)

Mezi 20 spojeními s nejvyšší hodnotou LLR u *gegensätzlich* a *gegenteilig* najdeme několik, kde je základní kolokátor stejný. Bez ohledu na distribuci množné vs. jednotné číslo se jedná o čtyři případy: *Auffassung(en)*, *Meinung(en)*, *Ansicht(en)* a *Aussagen* (čísla 6, 7, 9, 13, 15 u *gegensätzlich* a 5, 7, 8, 16 u *gegenteilig*). Z toho tedy vyplývá nejen jistá po-

dobnost v jejich významu, ale i v jejich kolokabilitě, kdy i hodnota LLR je srovnatelná (viz tabulky č. 4 a 5).¹¹

	LLR	Základní kolokátor	Příkladová věta/fráze/kolokace
1	9706	Beteuerungen	trotz aller gegenteiligen Beteuerungen
2	4910	Effekt	[...] kann sogar der gegenteilige Effekt eintreten
3	2198	Behauptungen	trotz aller gegenteiligen Behauptungen
4	2155	genau	genau das gegenteilige Ergebnis
5	2119	Meinung	Nur [...] Prozent vertreten die gegenteilige Meinung.
6	2001	aller	trotz aller gegenteiligen Bekundungen
7	1895	Ansicht	[...] Prozent sind gegenteiliger Ansicht.
8	1477	Auffassung	[...] vertrat die gegenteilige Auffassung.
9	1329	Eindruck	den gegenteiligen Eindruck erwecken
10	980	Bekundungen	trotz gegenteiliger Bekundungen
11	975	Wirkung	sogar eine gegenteilige Wirkung haben
12	920	Ergebnis	zu einem gegenteiligen Ergebnis kommen
13	763	Entscheidung	eine gegenteilige Entscheidung fallen
14	726	Versicherungen	allen gegenteiligen Versicherungen zum Trotz
15	662	allen	allen gegenteiligen Klagen zum Trotz
16	616	Aussagen	ungeachtet gegenteiliger Aussagen
17	607	Ankündigungen	trotz gegenteiligen Ankündigungen
18	602	Behauptung	Trotz oft gehörter gegenteiliger Behauptung
19	519	Versprechungen	trotz gegenteiliger Versprechungen
20	482	eher	Wir sind eher mit dem gegenteiligen Problem konfrontiert.

TABULKA 5: *gegenteilig*: kookurenční analýza CCDB (27. 12. 2012)

Mezi ostatními kolokátory nenajdeme žádný, který by vybočoval z naznačeného významu (viz údaje v DUW), avšak jak je vidět, typická spojení se přece jen liší, což ani v jednom z konzultovaných slovníků není možné najít. Velmi obecný popis v DUW i poněkud matoucí údaje v SIEB tedy — co se týče pomoci při překladu, ale i využití pro lexikografickou praxi — jednoznačně přebije kookurenční databanka, jež potřebné informace dodá velmi rychle a spolehlivě. Je samozřejmě nutné během analýz počítat s tím, že materiálem CCDB je výhradně psaný jazyk, konkrétně publicistický styl, tudíž — což ovšem platí pro veškerou práci s korpusy — nelze výsledky podobného zkoumání ztotožňovat se zkoumáním jazyka jako takového.

¹¹ Jako další nástroj pro srovnání blízkých synonym se zde nabízí metoda CNS přístupná též přes stránky CCDB; pro účely této studie ji nevyužíváme, neboť už byla představena jinde (např. Vachková, 2009; Belica, 2011; Čonosová — Marková — Šemelík, 2011; Marková 2012).

3. ZÁVĚR

Velmi stručné představení práce s korpusovým nástrojem CCDB — kookurenční analýzou — dokládá, že jejich metod lze využít i pro studie kontrastivní, v tomto případě na úrovni překladu mezi češtinou jako výchozím jazykem a němčinou jako jazykem cílovým. Reflexe nad jazykovými daty přináší poznatky, jež jsou pro překladatele velmi cenné — jedná se především o kontextovou analýzu a srovnání kolokability tzv. blízkých synonym; zároveň je podporována schopnost asociací nad jazykovým materiálem a jeho zapojování do souvislostí — tedy schopnost, jež je od překladatele vyžadována jako jedna z nejdůležitějších. Možnost takové reflexe vychází z toho, že analyzovaná jazyková data jsou autentická, vycházejí z jazykového úzu, nejedná se o vykonstruované příklady. Podobnou pomoc nelze v současné době získat od jednojazyčných ani překladových slovníků na jedné straně, ale ani od často nemetodologické a nereprezentativní rešerše v celém internetu pomocí některého z komerčních vyhledávačů na straně druhé. V prvním případě představuje jistou pomoc (hlavně u jednojazyčných slovníků) alespoň obecný popis významu, u překladových možná první orientace mezi dostupnými ekvivalenty, i když i ta je často pochybná; ve druhém případě se nelze na „korpus“ všech internetových textů spolehnout, např. z hlediska frekvenčních údajů. Do budoucna by se podobné nástroje měly stát jednou ze základních pomůcek pro překladatelskou praxi; dalším předpokladem pro kvalitní práci překladatele pak je využití těchto dat pro praxi lexikografickou, kdy by se v heslových statích i v překladovém slovníku odrazila jasnější strukturace významu a byla především dostatečně naznačena kolokabilita daných hesel, což je jeden z největších nedostatků, se kterými se překladatel při práci se současnými slovníky setkává.

LITERATURA

- BELICA, C. (2011): Semantische Nähe als Ähnlichkeit von Kookurrenzprofilen. In: A. Abel — R. Zanin (eds.), *Korpora in Lehre und Forschung*. Freie Universität Bozen-Bolzano: Bozen-Bolzano University Press., s. 155–178.
- ČONOSOVÁ, E. — MARKOVÁ, V. — ŠEMELÍK, M. (2011): Substantiva ve Velkém německo-českém akademickém slovníku a nové korpusové nástroje. In: XXIII. Ročenka kruhu moderních filologů. Obnovená edice — 2010 (Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí. Vybrané příspěvky z konference k 100. výročí založení KMF, Praha 17. 2. 2010, FF UK), Ondřej Pešek (odpovědný redaktor), Pelhřimov, Kruh moderních filologů, s. 131–144. Online: http://www.kmof.cz/docs/ročenka_23.pdf [cit. 26. 6. 2011].
- EU, J. (2008): Testing search engine frequencies. In: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 4/2, s. 177–207.
- MARKOVÁ, V. (2012): Synonyme unter dem Mikroskop. Eine korpuslinguistische Studie. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- ŠEMELÍK, M. — VACHKOVÁ, M. (2011): Zirkumfixbildungen auf Ge(-e) aus kontrastiver (deutsch-tschechischer) und korpuslinguistischer Sicht. In: A. LEJSKOVÁ — J. VALDROVÁ (eds.), *Die Grammatik, Semantik und Pragmatik des Wortes. Ihre Erforschung und Vermittlung (Budweiser Arbeiten zur Germanistik in Unterricht und Forschung, Bd. 1, Augsburg: Wißner-Verlag, s. 124–139.*
- VACHKOVÁ, M. (2009): Lexikografická synonyma, kookurenční profily

a ekvivalentace německých abstrakt. Časopis pro moderní filologii, 91/2, s. 78–89.

Slovníky

DUW = *Duden — Deutsches Universalwörterbuch* (2003): Die CD-ROM basiert auf der 5., neu bearbeiteten und erweiterten Auflage der Buchausgabe. Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG.

Duden: Die sinn- und sachverwandten Wörter: 8 (1997). Bibliographisches Institut, Mannheim.

SIEB = SIEBENSCHNEIDER, H. (1993): Německo-český slovník. Česko-německý slovník. Praha: SPN.

SSJČ = Slovník spisovného jazyka českého. Online: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [cit. 10.–31. 12. 2012]

Elektronické zdroje

<http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/> [cit. 10.–31. 12. 2012]

<http://www.korpus.cz/intercorp/> [cit. 10.–31. 12. 2012]

Věra Kloudová | Ústav translatologie, FF UK | Hybernská 3, 110 00 Praha 1
vera.kloudova@gmail.com

Martin Šemelík | Ústav germánských studií, FF UK | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
martin.semelik@gmail.com